

Nuptiality Change in Thailand, 1960 - 2000 : Implication for Future Fertility

**Chai Podhisita¹, Anchalee Varangrat², Rossarin Gray³, Patama Vapattanawong³
and Sootthida Chuanvan⁵**

¹Ph.D. (Anthropology), Associate Professor,
Institute for Population and Social Research, Mahidol University
E-mail: prcps@mahidol.ac.th

²M.A. (Demography), Researcher,
Behavioral Science, Thailand-US Center for Co-operation in Public Health (TUC)

³Ph.D. (Demography), Assistant Professor,

⁴M.A. (Population and Social Research), Ph.D. Candidate,
Institute for Population and Social Research,
Mahidol University

Abstract

The main objective of this paper is to document nuptiality change in Thai population over the period of 40 years from 1960-2000. Based on existing census data, the analysis identifies timing and prevalence of marriage among Thai men and women in both national and regional levels. The analysis also gives estimated proportions of married women and total fertility rates for the period of 20 years from 2010-2030. Results of

---

Songklanakarin Journal of Social Sciences and Humanities 15(5) Sep. - Oct. 2009 : 703 - 722

รับต้นฉบับ 16 กันยายน 2551 ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ 15 มกราคม 2552

รับลงตีพิมพ์ 8 มิถุนายน 2552

the analysis reveal a changing trend of Thai nuptiality. Throughout the study period age at first marriage of both men and women increased slowly but steadily. In 1960 average age at first marriage was 25 for men and 22 for women; it increased to 27 and 24 respectively in 2000. Another evidence of delayed marriage among Thai people is the increase in proportions single in the prime marriageable age-groups of 20-24 and 25-29. Meanwhile, there is a slow but steady increase in celibacy rate among women in the age-group of 40-44 and 45-49, which also reflects a significant change in Thai nuptiality. The observed change in Thai nuptiality seems to be related to many socio-economic transformations that were taking place in Thailand over the past decades. The analysis also reveals trend in increasing proportion single and permanent celibacy over the period of next 20 years from 2010.

Keywords: nuptiality, singulate mean age at marriage, proportion single, celibacy, future fertility

การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในประเทศไทย พ.ศ. 2503-2543: นัยต่อภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคต

ชาย โพธิ์สิตา¹, อัญชลี วรากรณ์², รศรินทร์ เกรย์³, ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์⁴
และศุทธิดา ชวนวัน⁴

¹Ph.D. (Anthropology), รองศาสตราจารย์,
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

E-mail: prcps@mahidol.ac.th

²M.A. (Demography), นักวิจัย,
ฝ่ายวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ ศูนย์ความร่วมมือไทย-สหรัฐอเมริกา สาธารณสุข

³Ph.D. (Demography), ผู้ช่วยศาสตราจารย์,

⁴M.A. (Population and Social Research), นักศึกษาปริญญาเอก,
สาขาประชากรศาสตร์ (หลักสูตรนานาชาติ),
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอภาพรวมการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในประเทศไทย ในช่วงเวลา 40 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2543 โดยใช้ข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ ทำการวิเคราะห์เพื่อทราบอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส และความแพร่หลายของการสมรส ในระดับประเทศและระดับภูมิภาค ตลอดจนประมาณการสัดส่วนสตรีที่สมรส และอัตราเจริญพันธุ์รวมในช่วงเวลา 20 ข้างหน้า ระหว่างปี 2553-2573 ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสของไทย กล่าวคือ ตลอดช่วงเวลาที่ทำ การวิเคราะห์ อายุแรกสมรสของคนไทย ทั้งชายและหญิงสูงขึ้นช้าๆ อย่างต่อเนื่อง จาก 25 ปี สำหรับเพศชาย และ 22 ปี สำหรับเพศหญิง ในปี 2503 เป็น 27 ปี และ 24 ปี ตามลำดับ ในปี 2543 การเปลี่ยนแปลงเห็นได้ชัดที่สุดหลังปีสำมะโนฯ 2523 ผู้อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครมีอายุแรกสมรสสูงที่สุด ขณะที่ผู้อาศัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุแรกสมรสต่ำที่สุด การเพิ่มขึ้นของสัดส่วนผู้ที่ยังครอง โสดในกลุ่มอายุ 20-24 และ 25-29 ปี เป็นหลักฐานสำคัญอีกอันหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าคนไทยแต่งงานช้าลง หรือชะลอ การแต่งงานกันมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่า สัดส่วนผู้ที่ครองโสดถาวรของประชากรชาย-หญิงในกลุ่มอายุ 40-44 และ 45-49 ปี มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงในภาวะสมรสนี้เชื่อว่าอาจเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง ทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา การคาดประมาณไปในอนาคตพบว่า สัดส่วนสตรีที่สมรสในอายุ ต่างๆ จะลดลงต่อไป ขณะที่ภาวะเจริญพันธุ์รวมก็คาดว่าจะลดลงด้วย ในช่วงเวลา 20 ปี นับจาก พ.ศ. 2553

คำสำคัญ: การครองโสดถาวร, ภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคต, ภาวะสมรส, สัดส่วนผู้ที่เป็นโสด, อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส

ความเป็นมาและวัตถุประสงค์

การวิเคราะห์เรื่องภาวะสมรสนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษารูปแบบ แนวโน้ม และการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคของการสมรสในสังคมไทย ตลอดช่วงเวลา 40 ปีระหว่างปี 2503-2543 โดยใช้ข้อมูลสำมะโนประชากรที่ได้จัดทำขึ้นทุก ๆ 10 ปี ในคาบเวลาดังกล่าว นอกจากแบบแผนแนวโน้ม และการเปลี่ยนแปลงในการสมรสแล้ว รายงานฉบับนี้ยังได้นำเสนอผลการคาดประมาณสัดส่วนหญิงที่สมรส และอัตราเจริญพันธุ์รวมของหญิงในขนาดด้วย ผลการวิเคราะห์ที่จะเสนอต่อไปนี้เป็นภาพรวมในระดับประเทศ จำแนกตามรายภาค

บทความนี้ เริ่มด้วยการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการศึกษาภาวะสมรสในประเทศไทย และวิธีการศึกษา โดยสังเขป แล้วเสนอผลการศึกษาในรูปของการพรรณนา ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแบบแผนการสมรส โดยเฉพาะในเรื่องอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสและสัดส่วนผู้ที่ยังครองโสดในกลุ่มอายุต่าง ๆ รวมทั้ง การครองโสดถาวร ส่วนที่ 2 เป็นการคาดประมาณสัดส่วนหญิงที่สมรสและอัตราเจริญพันธุ์รวมในขนาดอีกประมาณ 20 ปีข้างหน้า จาก พ.ศ. 2553 จนถึงปี 2573 บทความจบลงด้วยการอภิปรายปัจจัยที่น่าจะเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง และนัยของการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสต่อภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคต

การศึกษาภาวะสมรสในประเทศไทย

การสมรสเป็นหัวข้อการศึกษาทางประชากรศาสตร์ที่สำคัญหัวข้อหนึ่ง ไม่เพียงเพราะว่าการสมรสเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวเท่านั้น แต่เพราะว่าการสมรสมีนัยที่สำคัญต่อพฤติกรรมทางประชากรด้านอื่นด้วย เช่น เรื่องของภาวะเจริญพันธุ์ การเลี้ยงดูบุตร และเรื่องเศรษฐกิจของครัวเรือน เป็นต้น การศึกษาในวงการประชากรศาสตร์มักให้ความสำคัญในเรื่องแบบแผนของการสมรส (pattern of marriage) ซึ่งประกอบไปด้วยมิติด้านเวลา (timing) หรืออายุที่คนส่วนใหญ่ในสังคมเริ่มเข้าสู่ชีวิตสมรส และมิติด้านความแพร่หลาย (prevalence) ของการสมรส ซึ่งวัด

จากสัดส่วนประชากรที่แต่งงานและที่ยังไม่แต่งงานในช่วงอายุต่าง ๆ

การศึกษาภาวะสมรสโดยนักประชากรศาสตร์ไทย ในช่วงก่อนหน้าปี 2523 มีจำนวนน้อย งานชิ้นแรก ๆ เป็นการนำข้อมูลสำมะโนประชากรฯ ปี 2503, 2513 และ 2523 มาศึกษาแบบแผนการสมรสของสังคมไทยเปรียบเทียบกับสังคมอื่น ๆ ซึ่งพบว่า แบบแผนการสมรสของสังคมไทยใกล้เคียงกับแบบแผนการสมรสของสหรัฐอเมริกา กล่าวคือ ประชากรทั้งชายและหญิงไม่ได้แต่งงานในอายุที่น้อยหรือมากเกินไป เป็นแบบแผนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างแบบแผนของยุโรป ที่คนส่วนมากแต่งงานเมื่ออายุมาก และมีคนที่ครองโสดอยู่ในสัดส่วนสูง โดยเฉพาะหญิงกับแบบแผนของเอเชียในอดีต ซึ่งคนส่วนใหญ่แต่งงานเมื่ออายุน้อย แต่แทบไม่มีคนที่ครองโสดอยู่ตลอดชีวิตเลย ในแบบแผนการแต่งงานของไทยนั้น มีสัดส่วนหญิงโสด กลุ่มอายุต่าง ๆ ไม่สูงเหมือนในบางประเทศในยุโรป เช่น สวีเดน แต่ก็ไม่ได้ต่ำเหมือนในประเทศส่วนใหญ่ของเอเชีย เช่น อินเดีย นอกจากนี้ ชื่อน่าสนใจอีกประการหนึ่งของการศึกษาในช่วงนั้นอยู่ที่การให้คำอธิบายความแตกต่างในอายุแรกสมรส โดยพิจารณาปัจจัยหลายอย่าง เช่น ถิ่นที่อยู่ การศึกษา อาชีพ และประสบการณ์การย้ายถิ่น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ม.ป.ป.; Chamratrithirong, 1978, 1980; Chamratrithirong and Pejaranonda, 1985; Limanonda, 1983)

นอกจากงานที่กล่าวมาข้างต้น ได้มีงานวิจัยบางเรื่องวิเคราะห์แบบแผนการแต่งงานในประเทศไทย เช่น งานของ Limanonda (1983) ที่ใช้ข้อมูลการสำรวจระยะยาวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม เศรษฐกิจและประชากร พ.ศ. 2512-2516 ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่าแบบแผนการสมรสแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิหลังของกลุ่มตัวอย่าง คือ ถิ่นที่อยู่ (เมือง/ชนบท) การศึกษา งานอาชีพ สถานภาพการทำงาน และสถานภาพการย้ายถิ่น งานของ Chamratrithirong (1984) พบว่า รูปแบบการแต่งงานได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งระบบเครือญาติ ไม่มากอย่างที่เข้าใจกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะครอบครัวไทยให้อิสระค่อนข้างมาก

แก่บุตรในการตัดสินใจเกี่ยวกับการแต่งงาน โดยเฉพาะในการเลือกคู่ครอง และนี่เป็นลักษณะของสังคมที่มี “โครงสร้างแบบหลวมๆ” (loosely-structured society) งานของ Cherlin and Chamratrithirong (1986) ศึกษารูปแบบการแต่งงานในภาคกลางของไทย พบว่า ในภาคกลางมีการแต่งงาน 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ การแต่งงานตามประเพณีที่พ่อแม่มีส่วนในการเลือกคู่ครอง การแต่งงานตามประเพณีที่คู่บ่าวสาวเลือกคู่ครองด้วยตนเอง โดยที่พ่อแม่รับรู้และการอยู่กินกันเองโดยไม่มีพิธีหรืออาจจะอยู่ในรูปการ “หนีตามกันไป” โดยที่พ่อแม่ไม่เห็นด้วย

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาบางเรื่องที่ให้ข้อมูลและอภิปรายประเด็นอื่นที่เกี่ยวกับการแต่งงาน เช่น เรื่องการจดทะเบียนสมรส ซึ่ง พบว่า ทั่วทั้งประเทศยังอยู่ในระดับต่ำ (Chayovan, 1989) เรื่องที่อยู่อาศัยแบบต่าง ๆ ภายหลังการแต่งงาน โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า หลังการแต่งงานสามีภรรยาไทยจำนวนค่อนข้างมากแยกกันอยู่จริงหรือไม่ เช่น งานของ Pramualratana, Havanon and Knodel (1985), Chamratrithirong, et al. (1986), Chamratrithirong (1988), Knodel and Chayovan (1992), และของ Limanonda (1994).

ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีการศึกษาอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยนักประชากรศาสตร์ต่างประเทศ ศึกษาภาพกว้าง ๆ ของการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในภูมิภาคเอเชียรวมทั้งไทย เช่น งานของ Smith (1980) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วภูมิภาคเอเชียตลอดช่วงเวลา 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในภูมิภาคนี้โดยตรง

หลังจากที่ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการลดระดับภาวะเจริญพันธุ์ลงมาถึงระดับทดแทนแล้ว ประเด็นการศึกษาหลังจากนั้นได้ให้ความสนใจปัจจัยที่มีผลต่อการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ ซึ่งรวมถึงการศึกษาเรื่องภาวะสมรสมากขึ้น มีผู้นำข้อมูลจากสำมะโนประชากรมาวิเคราะห์สัดส่วนการครองโสดพร้อมกับเสนอคำอธิบายเชิงประชากรและเศรษฐกิจสังคม ของการอยู่เป็นโสดของคนไทยทั้งชายและหญิงโดยเฉพาะในอายุช่วงปลายของวัย

เจริญพันธุ์ (Xenos and Gultiano, 1992; Tan, 1993; Guest and Tan, 1994; Guest and Varangrat, 1996; Varangrat, 1997) ผลการศึกษาเหล่านี้ได้ข้อสรุปคล้าย ๆ กันว่า การครองโสดในสังคมไทยมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในทุกกลุ่มอายุ และเพิ่มขึ้นในกลุ่มผู้หญิงมากกว่ากลุ่มผู้ชาย การเพิ่มขึ้นนี้ได้รับการอธิบายว่า เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.2513-2533

การศึกษาภาวะสมรสในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมามีความสนใจในเรื่องทัศนคติต่อการแต่งงานและการพยายามหาคำอธิบายของการที่ชาย-หญิงจำนวนหนึ่งครองโสดอย่างถาวร โดยเฉพาะในกลุ่มประชากรหญิง ซึ่งนักประชากรศาสตร์ถือว่า มีผลโดยตรงต่อภาวะเจริญพันธุ์ แม้ว่าจะไม่มากเท่ากับผลของการวางแผนครอบครัวก็ตาม มีการศึกษาทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพที่สนใจประชากรเฉพาะกลุ่ม เช่น การศึกษาทัศนคติของกลุ่มเยาวชนที่มีต่อการแต่งงานและการเลือกคู่ครอง (Varangrat, et al., 1999) การศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนการครองโสด โดยเฉพาะในผู้หญิงอายุระหว่าง 40-50 ปี ว่าอาจจะเป็นผลมาจากการขยายตัวของความเป็นเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การศึกษาในแนวนอนนี้จะเห็นได้ เช่น งานของ Guest and Tan (1994), Williams et al., (2006) ภัตสร ลิมานนท์ (2548) และงานของ Jones (2004) ที่อภิปรายถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในประเทศไทย และในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากระบบเกษตรกรรมไปสู่ระบบอุตสาหกรรม การขยายตัวของความเป็นเมือง การขยายตัวทางการศึกษา สถานภาพและบทบาทของสตรี และทัศนคติต่อการเป็นโสดที่เปลี่ยนไป เป็นต้น

การศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นมีความสำคัญทั้งในเชิงประชากรศาสตร์และสังคมวิทยา และจากข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้ ประกอบกับการมีข้อมูลต่อเนื่องเป็นระบบ ทำให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะทำการวิเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพรวมของการสมรสไทยที่สมบูรณ์ขึ้น จุดเด่นของรายงานการ

วิเคราะห์ขั้นนี้ คือการที่มีข้อมูลระดับประเทศซึ่งเก็บต่อเนื่องในรอบ 10 ปีสำมะโนประชากร ตลอดเวลา 40 ปี การมีข้อมูลที่ทำให้รายละเอียดแยกตามเพศ กลุ่มอายุในแต่ละภาค และแต่ละจังหวัดของประเทศนั้น ทำให้เราสามารถแสดงภาพทั้งในแง่ของอนุกรมเวลา เปรียบเทียบให้เห็นภาพของการสมรสในสังคมไทยเมื่อเวลาเปลี่ยนไป

วิธีการศึกษา

ข้อมูลหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์นี้ คือข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (ม.ป.ป.) เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2503 จนถึง พ.ศ. 2543 รวมทั้งสิ้น 5 รอบสำมะโนฯ ครอบคลุมเวลา 40 ปี ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ คือ ข้อมูลจำนวนประชากรของไทยจำแนกตามสถานภาพ สมรส แยกเพศชาย-หญิง และแยกกลุ่มอายุละ 5 ปี ตั้งแต่อายุ 15 ปีขึ้นไป

ข้อมูลในแต่ละรอบปีสำมะโนฯ ได้นำมาบันทึกลงในฐานข้อมูลเพื่อจัดเตรียมวิเคราะห์ โดยตัดจำนวนผู้ที่ไม่ทราบอายุ และผู้ที่ไม่ทราบสถานภาพสมรสออกก่อน (ซึ่งเป็นส่วนน้อยมาก) แล้วนำมาประมวลผลและคำนวณหาดัชนีชี้วัดภาวะสมรสใน 2 มิติหลักๆ คือ (1) อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส ซึ่งในที่นี้หมายถึงจำนวนปีโดยเฉลี่ยที่ประชากรชาย-หญิงซึ่งแต่งงานแล้วใช้ชีวิตอยู่ในช่วงที่เป็นโสด (Singulate Mean Age at Marriage - SMAM, ดูหัวข้อต่อไป) และ (2) สัดส่วนของประชากรชาย-หญิงที่เป็นโสด ในกลุ่มอายุต่างๆ การคำนวณสัดส่วนของการอยู่เป็นโสดถาวรหรือผู้ที่ยังไม่แต่งงานในกลุ่มอายุ 50 ปี ใช้ค่าเฉลี่ยระหว่าง 2 กลุ่มอายุ คือค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มอายุ 45-49 ปี และกลุ่มอายุ 50-54 ปี ทั้งนี้ ไม่ได้เสนอผลการวิเคราะห์สัดส่วนหญิงที่ครองโสดในกลุ่มอายุที่เกินกว่า 50 ปี เพราะค่านิ่งว่าผู้ที่แต่งงานในกลุ่มอายุหลัง 50 ปีไปแล้ว มีจำนวนน้อยและการแต่งงานของหญิงในอายุหลัง 50 ปีไปแล้วไม่มีผลกระทบต่อภาวะเจริญพันธุ์ เนื่องจากเลยวัยเจริญพันธุ์ไปแล้ว

ในส่วนของการคาดประมาณสัดส่วนการสมรสและภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคตนั้น ได้ใช้วิธีการหาเส้นแนวโน้ม

ที่ลงตัวพอดี (Fit Curve) กับข้อมูลสัดส่วนการสมรสที่มีอยู่ในปี พ.ศ. 2503-2543 ทำการคาดประมาณแนวโน้มไปในอนาคต 20 ปี จนถึงปีพ.ศ. 2573

ผลการศึกษา

ก่อนนำเสนอผลการวิเคราะห์ เห็นควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับแบบแผนการสมรส (pattern of marriage) ก่อน โดยทั่วไปเราอาจจำแนกแบบแผนการสมรสได้ 3 แบบ คือ (1) แบบที่คนแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยและทุกคนแต่งงานกันทั่วหน้า (early and universal marriage) ส่วนใหญ่แล้วพบในประเทศกำลังพัฒนา (2) แบบที่คนแต่งงานเมื่ออายุค่อนข้างมากแต่ในที่สุดแล้วเกือบทุกคนก็แต่งงาน (late and near universal marriage) แบบนี้พบได้น้อยเป็นลักษณะของประเทศที่มีการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจและสังคมเร็ว หรือประเทศอุตสาหกรรมใหม่บางประเทศ เช่น สาธารณรัฐเกาหลี เป็นต้น (3) แบบที่คนแต่งงานช้าและมีสัดส่วนผู้ที่ครองโสดถาวรสูง (late marriage with high celibacy) ซึ่งพบในประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะในยุโรปและอเมริกา แบบแผนต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้นไม่ใช่สิ่งที่คงที่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และตามพัฒนาการของปัจจัยภายนอกอื่น ๆ เช่น เศรษฐกิจสังคม และนโยบายของรัฐ เป็นต้น

กรณีของประเทศไทย ในช่วงต้น ๆ ของช่วงเวลาที่ มีข้อมูลสำมะโนประชากร แบบแผนการแต่งงานไม่ใช่แบบที่คนแต่งงานเร็ว แต่ก็ไม่ถึงกับจะถือว่าเป็นการแต่งงานช้าเหมือนในสังคมตะวันตกทั่วไป ในช่วงต้น ๆ ของการวิเคราะห์นี้ (พ.ศ. 2503-2513) การแต่งงานแพร่หลาย ชายหญิงที่อายุ 40 ปีขึ้นไปแต่งงานกันเกือบทั่วหน้า ที่ครองโสดอยู่มีน้อยมาก แต่ในเวลาต่อมา การเปลี่ยนแปลงค่อนข้างจะเป็นไปในทิศทางสู่แบบแผนการแต่งงานเมื่ออายุมากขึ้นและมีสัดส่วนผู้ครองโสดถาวรมากขึ้น ดังจะให้เห็นจากข้อมูลที่จะนำเสนอในหัวข้อต่อไป

1. แบบแผนการสมรส

1.1 อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส (SMAM)

มาตรวัดอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสที่นิยมใช้กัน

ในทางประชากรศาสตร์ คือ มาตรฐานที่บอกจำนวนปี โดยเฉลี่ยที่ประชากรชายหญิงที่แต่งงานแล้วใช้ชีวิต อยู่ในช่วงที่ยังเป็นโสด (Single Mean Age at Marriage- SMAM) อายุเฉลี่ยในที่นี้ไม่ได้คำนวณจากการ นำเอาอายุเมื่อแต่งงานของคนทุกคนที่แต่งงานแล้ว มา รวมกัน แล้วหารด้วยจำนวนคนที่แต่งงานแล้ว เหมือนใน การหาค่าเฉลี่ยโดยทั่วไป แต่เป็นค่าเฉลี่ยจำนวนปีที่ ประชากรทั้งหมด ตั้งแต่กลุ่มอายุ 0-4 ปี จนถึง 45-49 ปี ที่แต่งงานแล้ว ใช้ชีวิตอยู่ในสถานภาพที่เป็นโสด ดังนั้น ในการหาค่านี้เราจึงต้องเอาจำนวนปีที่ใช้ชีวิตอยู่ในสภาพ ที่เป็นโสดของคนทุกคนในกลุ่มอายุเหล่านี้ มารวมกัน เป็นตัวตั้ง แล้วหารด้วยสัดส่วนของผู้ที่แต่งงานแล้วใน ประชากรเดียวกัน เราเรียกผลลัพธ์ที่ได้นี้เพื่อความเข้าใจ ง่ายว่า “อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส” (ดู สูตรการคำนวณ ใน ภาคผนวก)

ตาราง 1 แสดงอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของ ประชากรไทยตั้งแต่ปีสามะโน 2503 จนถึงปี 2543 จาก ตารางนี้จะเห็นว่า ในภาพรวมทั้งประเทศอายุเฉลี่ยเมื่อ แรกสมรสของประชากรไทยทั้งชายและหญิงในช่วง 20 ปีแรก คือระหว่างปี 2503-2523 เพิ่มขึ้นน้อยมาก จนแทบจะกล่าวได้ว่าไม่เปลี่ยนแปลงเลย ในช่วงนี้ อายุ แรกสมรสของคนไทยทั้งประเทศค่อนข้างทรงตัวอยู่ที่ ระดับประมาณ 25 ปี สำหรับชาย และประมาณ 22 ปี สำหรับหญิง การเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏชัดตั้งแต่ปีสามะโน

2533 เป็นต้นมา อายุแรกสมรสโดยเฉลี่ยของชาย (ทั่วประเทศ) สูงขึ้น เป็น 26 ปี ของหญิง 23.5 ปี และในอีก 10 ปีต่อมา ในปี 2543 สูงขึ้นเป็น 27 ปี และ 24 ปีตามลำดับ (ตาราง 1)

ในระดับภาค (ยกเว้นกรุงเทพมหานคร) มีความ แตกต่างกันเล็กน้อย แต่แบบแผนของการเปลี่ยนแปลง ก็คล้าย ๆ กับในระดับประเทศ คือก่อนหน้าปี 2533 อายุ เมื่อแรกสมรสของทั้งชายและหญิงค่อนข้างจะทรงตัว หรือ มีการเปลี่ยนแปลงในทางเพิ่มขึ้นบ้างเล็กน้อยในบางภาค แต่ไม่ชัดเจน การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดจริง ๆ ปรากฏตั้งแต่ ปีสามะโน 2533 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม เมื่อดูในภาพรวม ตลอดช่วงเวลา 40 ปีที่ทำการศึกษาแล้ว เรากล่าวได้ว่า อายุเมื่อแรกสมรสของคนไทยสูงขึ้น ถ้าเทียบปี 2503 กับปี 2543 แล้วอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของคนไทยสูงขึ้น ประมาณ 2 ปี ทั้งชายและหญิง ซึ่งไม่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลง ที่รวดเร็วนัก

ในกรุงเทพมหานคร (หรือจังหวัดพระนครและ ธนบุรีในสามะโนประชากรปี 2503 และ 2513 ซึ่งถือเป็น เขตแยกต่างหากจากภาคอื่น) อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส ของประชากรสูงกว่าในภาคอื่น ๆ คือ ในปี 2503 อายุแรก สมรสโดยเฉลี่ยของชายในกรุงเทพมหานครเท่ากับ 27 ปี และของหญิง 24 ปี ในปี 2543 สูงขึ้นเป็น 29 ปี และ 27 ปี ตามลำดับ รองไปจากกรุงเทพมหานคร คือ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมี ระดับอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสต่ำสุด โดยรวมแล้ว

ตาราง 1 อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของประชากรชาย-หญิง จำแนกตามเพศ และภาค พ.ศ. 2503-2543 (หน่วย: ปี)

ภาค	2503		2513		2523		2533		2543	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
ทั่วราชอาณาจักร	24.9	22.1	24.7	22.0	24.9	22.8	26.0	23.5	27.3	24.0
กรุงเทพมหานคร	27.1	23.9	27.5	25.0	27.8	26.1	29.1	27.2	29.3	27.0
กลาง (ไม่รวม กทม.)	25.5	22.8	26.2	23.5	25.5	23.4	26.7	24.3	27.5	24.3
ใต้	24.9	21.4	24.7	21.4	24.5	22.2	26.0	23.5	27.1	23.9
เหนือ	24.3	21.2	24.2	21.1	24.3	22.0	25.4	22.4	27.0	23.3
ตะวันออกเฉียงเหนือ	24.3	22.0	23.7	21.3	24.0	21.7	24.7	22.0	26.6	22.8

อาจกล่าวได้ว่า ความแตกต่างตามรายภาคนี้สอดคล้องกับระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมในภาคนั้น ๆ จึงอาจเป็นไปได้ว่า ปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมน่าจะมีส่วนทำให้เกิดความแตกต่างนี้

เมื่อนำอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายและหญิงมาเปรียบเทียบกับกัน จะเห็นว่าอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายและหญิงต่างกันอยู่ประมาณ 2-3 ปี ซึ่งเป็นแบบแผนเดียวกันในทุกรอบปีสามะโนช ยกเว้นในปี 2543 ที่อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายและหญิงจะห่างกันมากกว่า 3 ปีเล็กน้อย เฉพาะในกรุงเทพมหานคร ช่วงห่างของอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายและหญิงมีแนวโน้มแคบลง จากที่เคยห่างถึง 3.2 ปี เมื่อปี 2503 ลดลงเป็น 2.5 ปี ในปี 2513, 1.7 ปีในปี 2523, 1.9 ปี ในปี 2533 แล้วจึงขยับขึ้นเล็กน้อยเป็น 2.3 ปี ในปีสามะโนช 2543 ช่วงห่างที่แคบลงนี้อาจจะเนื่องมาจากว่าตลอดช่วงเวลา 40 ปี นี้อายุเมื่อแรกสมรสของประชากรหญิงในกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นเร็วกว่าในกลุ่มประชากรชายเล็กน้อย (ตาราง 2) ในภาพรวมทั้งหมด อายุเฉลี่ยที่แตกต่างกันระหว่างชายกับหญิงนั้นสะท้อนความนิยมในการเลือกคู่แต่งงาน ที่ชายมักเลือกหญิงที่อายุน้อยกว่า และหญิงมักเลือกชายที่อายุมากกว่า หรือไม่ก็เลือกคนที่มียาอยู่เท่ากับตนเป็นสำคัญ

1.2 สัดส่วนผู้ที่ครองโสด (proportion single)

สัดส่วนประชากรที่ครองโสดในแต่ละกลุ่มอายุเป็นส่วนประกอบอันหนึ่งในแบบแผนการสมรส โดยทั่วไปในกลุ่มอายุน้อย (เช่น 15-19 และ 20-24 ปี) สัดส่วนผู้ที่เป็น

โสดจะสูง แล้วค่อย ๆ ลดลงในกลุ่มอายุที่สูงขึ้น เนื่องจากชายหญิงส่วนใหญ่ในกลุ่มอายุที่สูงขึ้นไปมักจะได้แต่งงานกันไปแล้ว แต่ก็ยังมีประชากรจำนวนหนึ่งที่ยังครองโสดอยู่ในกลุ่มอายุที่สูงขึ้น ส่วนหนึ่งของประชากรกลุ่มนี้จะครองโสดถาวรตลอดชีวิต นักประชากรให้ความสนใจประชากรกลุ่มนี้ (โดยเฉพาะเพศหญิง) เพราะถ้ามีสัดส่วนสูงมากอาจจะมีผลต่อภาวะเจริญพันธุ์โดยรวมได้ในระดับหนึ่ง (Smith, 1983)

ตาราง 3 แสดงร้อยละของประชากรที่ยังไม่เคยสมรสในกลุ่มอายุต่าง ๆ จะเห็นว่าในภาพรวมทั้งประเทศ สัดส่วนผู้ที่ยังไม่แต่งงานทั้งชายและหญิงในกลุ่มอายุ 15-19 จนถึง 25-29 ปี เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปีสามะโนช 2503 ถึง 2543 เช่น ในปี 2503 ประชากรชายในกลุ่มอายุ 25-29 ปี ร้อยละ 25.2 ยังไม่แต่งงาน แต่ในปี 2543 สัดส่วนนี้เพิ่มขึ้น เป็นร้อยละ 43.9 (เพิ่มขึ้นเกือบ 2 เท่า) ประชากรหญิงในกลุ่ม อายุเดียวกันนี้ที่ยังไม่แต่งงานมีร้อยละ 14.1 ในปี 2503 แต่ในปี 2543 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 28.7 (เพิ่มขึ้นประมาณ 2 เท่า)

ในกลุ่มอายุ 30-34 ปีขึ้นไป สัดส่วนผู้ที่ยังไม่แต่งงานลดลงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอายุที่ต่ำกว่า แต่ก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ เช่น ใน พ.ศ. 2503 ผู้ชายกลุ่มอายุ 30-34 ปี ที่ยังครองโสดอยู่มีเพียงร้อยละ 8.8 แต่ใน พ.ศ. 2543 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 22.2 ในผู้หญิงก็มีการเปลี่ยนแปลงคล้าย ๆ กัน แต่สัดส่วนหญิงที่ยังครองโสดในกลุ่มอายุนี้นี้นต่ำกว่าชายเล็กน้อย

ตาราง 2 ความแตกต่างอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายและหญิง (ชายแก่กว่าหญิง) จำแนกตามภาค ปีสามะโนช 2503-2543 (หน่วย: ปี)

ภาค	2503	2513	2523	2533	2543
ทั่วราชอาณาจักร	2.8	2.7	2.2	2.5	3.3
กรุงเทพมหานคร	3.2	2.5	1.7	1.9	2.3
กลาง (ไม่รวม กทม.)	2.8	2.6	2.0	2.3	3.1
เหนือ	3.2	3.0	2.3	2.9	3.8
ตะวันออกเฉียงเหนือ	2.3	2.4	2.4	2.7	3.8
ใต้	3.6	3.3	2.3	2.5	3.2

ตาราง 3 ร้อยละของประชากรชาย-หญิงที่ยังโสด จำแนกตามกลุ่มอายุเพศ และภาค ปีสำมะโนฯ 2503-2543

ภาค	ชาย					หญิง				
	2503	2513	2523	2533	2543	2503	2513	2523	2533	2543
ทั่วราชอาณาจักร										
15-19 ปี	92.9	93.1	93.0	94.0	94.7	86.1	80.8	82.5	84.8	88.0
20-24 ปี	64.2	61.3	63.7	68.5	75.6	38.6	37.9	43.2	48.0	55.3
25-29 ปี	25.2	23.7	26.1	34.8	43.9	14.1	15.6	20.8	25.3	28.7
30-34 ปี	8.8	9.8	10.9	16.3	22.2	6.7	8.1	11.8	14.1	16.1
35-39 ปี	4.5	5.1	5.5	8.4	12.7	4.1	5.2	7.3	9.6	11.6
40-44 ปี	2.9	3.1	3.7	4.7	7.8	3.1	3.9	5.3	7.0	9.3
45-49 ปี	2.3	2.3	2.7	3.2	5.1	2.6	3.0	4.1	5.2	8.0
กรุงเทพมหานคร										
15-19 ปี	96.2	96.8	95.2	95.8	95.7	91.4	90.0	89.8	92.5	92.2
20-24 ปี	78.3	81.1	80.0	82.5	83.1	54.3	62.0	65.8	72.2	74.5
25-29 ปี	44.4	45.0	48.2	55.9	57.9	24.9	32.5	40.5	47.7	51.2
30-34 ปี	19.8	21.0	23.4	32.0	34.6	11.8	17.3	25.0	29.3	32.7
35-39 ปี	11.3	10.8	11.8	18.2	22.4	7.6	10.5	15.4	20.4	24.4
40-44 ปี	7.3	6.6	7.3	10.0	15.3	5.3	7.5	10.7	15.6	19.8
45-49 ปี	6.2	4.9	5.1	6.3	10.8	4.5	5.7	8.1	11.2	17.4
กลาง (ไม่รวม กทม.)										
15-19 ปี	96.2	95.6	94.0	94.7	93.8	88.1	86.0	84.6	87.1	87.3
20-24 ปี	68.4	73.4	67.8	71.9	74.6	44.4	51.1	48.1	54.1	58.4
25-29 ปี	29.8	34.0	29.2	39.6	45.9	18.2	23.9	25.1	30.5	33.6
30-34 ปี	11.0	14.6	12.6	19.3	24.9	8.9	12.6	15.1	18.0	20.0
35-39 ปี	5.9	7.7	6.5	10.1	15.1	5.5	8.1	9.7	12.9	14.9
40-44 ปี	3.8	4.6	4.3	5.7	9.5	4.1	5.8	7.2	9.8	12.1
45-49 ปี	3.1	3.4	3.2	4.0	6.3	3.4	4.5	5.8	7.2	10.8
เหนือ										
15-19 ปี	90.5	91.0	91.1	91.8	93.2	81.8	78.1	80.0	81.5	87.2
20-24 ปี	58.8	56.8	57.8	64.6	73.6	30.2	31.4	36.9	40.3	51.6
25-29 ปี	21.0	20.8	22.0	31.0	41.8	9.7	11.0	16.0	18.7	23.3
30-34 ปี	7.6	9.0	9.8	14.6	21.5	4.7	5.4	8.9	10.4	12.3
35-39 ปี	4.3	5.2	5.7	7.8	12.5	3.3	3.7	5.5	7.5	8.9
40-44 ปี	2.9	3.3	4.0	4.9	7.7	2.4	3.0	3.8	5.6	7.3
45-49 ปี	2.4	2.6	3.0	3.8	5.1	2.0	2.5	3.0	4.0	6.5

ตาราง 3 ร้อยละของประชากรชาย-หญิงที่ยังครองโสด จำแนกตามกลุ่มอายุเพศ และภาค ปีสามะโนช 2503-2543 (ต่อ)

ภาค	ชาย					หญิง				
	2503	2513	2523	2533	2543	2503	2513	2523	2533	2543
ตะวันออกเฉียงเหนือ										
15-19 ปี	90.1	91.7	92.6	93.5	95.1	88.5	80.0	81.3	81.5	87.0
20-24 ปี	59.5	52.8	57.8	61.6	73.6	37.7	31.0	34.7	37.0	45.3
25-29 ปี	19.8	16.2	18.2	24.9	38.5	12.6	11.6	13.2	16.1	18.7
30-34 ปี	5.6	5.8	6.7	10.0	17.2	5.9	6.1	7.2	8.3	9.6
35-39 ปี	2.5	2.9	3.3	4.7	8.8	3.7	4.3	4.9	5.4	6.9
40-44 ปี	1.4	1.6	2.1	2.7	4.9	3.0	3.3	3.8	4.0	5.3
45-49 ปี	1.0	1.2	1.5	1.9	3.0	2.5	2.6	3.1	3.3	4.4
ใต้										
15-19 ปี	95.3	94.4	93.4	95.9	96.1	77.3	74.0	79.3	86.6	89.1
20-24 ปี	65.7	62.2	62.3	71.7	77.4	33.2	33.8	39.3	47.8	54.6
25-29 ปี	25.8	23.9	23.4	33.9	42.6	11.9	13.0	17.3	23.2	26.2
30-34 ปี	8.5	9.2	8.8	13.8	19.2	4.8	6.0	8.9	11.5	13.7
35-39 ปี	3.8	4.6	4.2	6.2	10.0	2.2	3.6	4.9	7.0	9.2
40-44 ปี	2.1	2.7	2.8	3.2	5.8	1.2	2.3	3.3	4.7	7.2
45-49 ปี	1.7	1.8	2.0	2.1	3.6	0.8	1.5	2.5	3.3	6.1

การที่มีสัดส่วนประชากรชาย-หญิงที่ยังครองโสดเพิ่มสูงขึ้น สำหรับกลุ่มอายุตั้งแต่ 30-34 ปี เป็นต้นไป แสดงว่าคนไทยมีแนวโน้มชะลอการแต่งงานไว้มากขึ้น ที่เห็นได้ชัด คือ นับแต่ปี 2523 เป็นต้นมา สัดส่วนผู้ครองโสดในกลุ่มอายุ 30-34 ปี เป็นต้นไป เพิ่มขึ้นเร็วกว่าในช่วงก่อนหน้านี้ แนวโน้มนี้คล้ายกันในทุกภาค รวมทั้งในกรุงเทพมหานคร แม้ว่าระดับที่เพิ่มขึ้นในแต่ละภาคจะแตกต่างกันก็ตาม

ในภาพรวมทั้งประเทศและในทุกปีสามะโนช ประชากรเพศชายกับเพศหญิงมีแบบแผนที่ต่างกันเล็กน้อยในเรื่องการครองโสด กล่าวคือ ในกลุ่มอายุตั้งแต่ 15-19 ปี จนถึงกลุ่มอายุ 30-34 ปี ชายมีสัดส่วนที่ยังครองโสดสูงกว่าหญิง แต่หลังจากกลุ่มอายุไปนี้แล้ว (คือในกลุ่มอายุ 35-39 ปี เป็นต้นไป) ความแตกต่างในสัดส่วนผู้ที่ยังครองโสดระหว่างชายและหญิงลดลงมาอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน แต่น่าสังเกตว่า ในปี 2543 ประชากรหญิงกลุ่มอายุ 40-44 และ

45-49 ปี ที่ยังครองโสดมีสัดส่วนสูงกว่าชายอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในกลุ่มอายุ 40-44 ปี หญิงประมาณร้อยละ 9 ชาย ร้อยละ 8 และในกลุ่มอายุ 45-49 ปี หญิงร้อยละ 8 ชาย ร้อยละ 5 ยังครองโสด

แบบแผนเช่นนี้คล้ายกันในทุกภาค ต่างกันแต่ว่าในแต่ละภาคสัดส่วนการครองโสดของหญิงใน 2 กลุ่มอายุดังกล่าวนี้ไม่เท่ากัน โดยที่สัดส่วนสูงที่สุดอยู่ที่หญิงในกรุงเทพมหานคร ตามด้วยหญิงในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์ในตารางที่ 3 นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ในช่วงเวลา 40 ปี ตั้งแต่ปี 2503 ถึง 2543 มีการเปลี่ยนแปลงในความแพร่หลาย (prevalence) ของการแต่งงานของคนไทย สัดส่วนชาย-หญิงที่ครองโสดเพิ่มขึ้นในทุกกลุ่มอายุ จากปี 2503 จนถึง ปี 2543 แสดงว่าคนไทยมีแนวโน้ม ชะลอการแต่งงานไว้ (แต่งงานเมื่ออายุมากขึ้น) อาจจะช่วยเหตุผลเกี่ยวกับการศึกษา การทำงานเพื่อ

สร้างหลักฐานที่มั่นคงก่อนเริ่มต้นชีวิตครอบครัว หรือ “ความนิยม” ตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป อย่างไรก็ตามอย่างหนึ่งหรือทุกอย่างรวมกัน ถ้าแนวโน้มนี้ยังคงดำเนินต่อไปในอนาคต คาดว่าอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของคนไทยจะสูงขึ้นและอาจจะส่งผลให้ชาย-หญิงจำนวนหนึ่งครองโสดถาวรไปตลอดชีวิต

1.3 การครองโสดถาวร (permanent celibacy)

การครองโสดถาวร ในที่นี้หมายถึงการที่บุคคลไม่แต่งงาน หรือดำรงชีวิตอยู่โดยไม่แต่งงาน ในทางประชากรศาสตร์ถือว่า ถ้าสตรียังไม่เคยแต่งงานเลยจนถึงวัยสิ้นสุดภาวะเจริญพันธุ์ (อายุตั้งแต่ 50 ปี ขึ้นไป) ถือว่าเป็นผู้ครองโสดถาวร นักประชากรศาสตร์ให้ความสนใจการครองโสดถาวรของหญิงมากกว่าชาย เพราะถ้ามีหญิงที่ครองโสดถาวรจำนวนมาก ๆ อาจส่งผลต่อภาวะเจริญพันธุ์โดยรวมได้ในระดับหนึ่ง แม้จะไม่มากนักก็ตาม ในปัจจุบันการครองโสดถาวรกำลังเป็นปรากฏการณ์ที่มีแนวโน้มสูงขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา รวมถึงประเทศไทยด้วย

ผลการวิเคราะห์ที่ให้ไว้ในตารางที่ 4 ต่อไปนี้ แสดงสัดส่วนประชากรที่ครองโสดถาวร เปรียบเทียบชายและหญิง ภาพรวมที่ชัดเจนจากการวิเคราะห์นี้คือ การครองโสดถาวรในประเทศไทยมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ และหญิงมีสัดส่วนที่ครองโสดถาวรมากกว่าชาย ในทุกปีสำมะโนฯ และในทุกภาค ถ้าดูสัดส่วนในเรื่องนี้ของทั้งประเทศโดยรวม จะเห็นว่าระหว่างปี 2503-2543 ร้อยละของหญิงที่ครองโสดถาวรเพิ่มขึ้นประมาณ 3 เท่า จากร้อยละ 2.4 เป็น 7.3 ขณะที่

ในกลุ่มประชากรชายเพิ่มเพียง 2 เท่า จากร้อยละ 2.2 เป็น 4.3 สัดส่วนการเพิ่มขึ้นนี้ถือว่าค่อนข้างเร็ว แม้ว่าจะระดับของการครองโสดทั่วประเทศจะยังค่อนข้างต่ำ (ไม่ถึงร้อยละ 10 ของประชากรวัยนี้) แต่ในบางส่วนของประชากร เช่น ในกรุงเทพมหานคร สัดส่วนหญิงที่ครองโสดถาวรถือว่าอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง (ร้อยละ 16)

ที่น่าสังเกตคือ สัดส่วนผู้ครองโสดถาวร ดูเหมือนจะสอดคล้องกับระดับการพัฒนา ดังจะเห็นว่า ในกรุงเทพมหานครที่ถือว่ามีระดับการพัฒนาสูงที่สุดในประเทศนั้นมีสัดส่วนผู้ครองโสดถาวรทั้งหญิงและชายสูงที่สุด (เกือบ 1 ใน 10 ของชาย และประมาณ 1 ใน 6 ของหญิงในกรุงเทพฯ ที่อายุ 50 ปี ยังไม่เคยแต่งงาน ในปีสำมะโนฯ 2543) ตามด้วยภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีสัดส่วนต่ำสุด เฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นภาคที่ประชาชนยากจนที่สุด และระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำสุดนั้น การครองโสดถาวรของทั้งชายและหญิงมีสัดส่วนต่ำมากจนอาจกล่าวได้ว่าการแต่งงานของประชากรในภาคนี้อยู่ในระดับที่เกือบทุกคนแต่งงานกันหมด (near universal marriage)

2. ประมาณการภาวะเจริญพันธุ์รวมจากสัดส่วนสตรีที่สมรส

“ภาวะเจริญพันธุ์” หมายถึง สมภาวะการสืบทอดพันธุ์ที่วัดจากจำนวนบุตรเกิดรอด (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2547, 39) ดัชนีสำคัญมากตัวหนึ่งที่นำมาใช้วัด

ตาราง 4 ร้อยละของประชากรอายุ 50 ปี ที่ยังไม่เคยแต่งงาน จำแนกตามเพศ รายภาค พ.ศ.2503-2543

ภาค	ชาย					หญิง				
	2503	2513	2523	2533	2543	2503	2513	2523	2533	2543
ทั่วราชอาณาจักร	2.2	2.1	2.4	2.9	4.3	2.4	2.8	3.8	4.7	7.3
กรุงเทพมหานคร	6.1	4.6	4.6	5.5	9.2	4.2	5.0	7.4	10.2	16.0
กลาง (ไม่รวม กทม.)	3.0	3.2	2.9	3.6	5.4	3.2	4.1	5.3	6.6	10.0
เหนือ	2.2	2.4	2.7	3.4	4.4	1.9	2.4	2.8	3.6	6.0
ใต้	1.6	1.7	1.8	1.9	3.1	0.7	1.3	2.2	2.9	5.5
ตะวันออกเฉียงเหนือ	0.9	1.1	1.4	1.7	2.5	2.4	2.4	2.8	3.1	4.0

ระดับภาวะเจริญพันธุ์ คือ อัตราเจริญพันธุ์รวม (Total Fertility Rate-TFR) ซึ่งบอกถึงจำนวนบุตรที่สตรีคนหนึ่งให้กำเนิดตลอดด้วยเจริญพันธุ์ของตน บนพื้นฐานของอัตราเจริญพันธุ์ที่เป็นอยู่ ณ เวลานั้น ตามปกตินิยมวัดอัตราเจริญพันธุ์รวมของหญิงเท่านั้น เพราะสามารถระบุช่วงเวลาของการมีบุตรได้แน่นอน การหา อัตราเจริญพันธุ์รวมสามารถทำได้ 2 วิธี คือ

1) จำนวนจากข้อมูลการสำรวจขนาดใหญ่ ที่รวบรวมข้อมูลการมีบุตรจากหญิงวัยเจริญพันธุ์ ข้อมูลที่ต้องการในการคำนวณคือจำนวนบุตรเกิดรอดทั้งหมดที่เกิดจากหญิงในแต่ละกลุ่มอายุ ถ้าหารจำนวนดังกล่าวนี้ด้วยจำนวนประชากรหญิงทั้งหมดในกลุ่มอายุเดียวกัน ผลลัพธ์ที่ได้คืออัตราเจริญพันธุ์รายอายุ (age specific fertility rate - ASFR) เมื่อนำเอาผลรวมของอัตราเจริญพันธุ์รายอายุมาคูณด้วย 5 (ในกรณีจำแนกกลุ่มอายุเป็นกลุ่มละ 5 ปี) ก็จะได้อัตราเจริญพันธุ์รวม (TFR)

2) อีกวิธีหนึ่งใช้ข้อมูลจำนวนบุตรเกิดรอดของหญิงที่แต่งงานแล้วในแต่ละกลุ่มอายุ กับข้อมูลสัดส่วนหญิงที่แต่งงานแล้วในแต่ละกลุ่มอายุประกอบกัน ในการคำนวณหาอัตราเจริญพันธุ์รวม เบื้องต้นต้องหาอัตราเจริญพันธุ์รายอายุของหญิงที่สมรสแล้วก่อน ซึ่งสามารถหาได้ด้วยวิธีการแบบเดียวกับการหาอัตราเจริญพันธุ์รายอายุ (age specific fertility rate - ASFR) ต่างกันแต่เพียงว่า ตัวหารในกรณีนี้ไม่ได้ใช้จำนวนหญิงทั้งหมดในแต่ละกลุ่มอายุ แต่แยกเอาเฉพาะหญิงที่สมรสแล้วในกลุ่มตาราง 5 ร้อยละของหญิงอายุ 15 - 49 ปี ที่สมรส จำแนกตามกลุ่มอายุ พ.ศ. 2503 - 2543

อายุนั้น ๆ เท่านั้น ผลลัพธ์ที่ได้คือ "อัตราเจริญพันธุ์สมรส รายอายุ" (marital age specific fertility rate - MASFR) ผลรวมของอัตราเจริญพันธุ์สมรส รายอายุนี้ เมื่อคูณด้วย 5 (กรณีเป็นกลุ่มอายุ 5 ปี) จะได้ผลลัพธ์เป็นอัตราเจริญพันธุ์รวม (TFR) หรือจำนวนบุตรที่หญิงที่แต่งงานแล้วแต่ละคนมีตลอดด้วยเจริญพันธุ์ อัตราเจริญพันธุ์รวมที่คำนวณโดยวิธีนี้มีความละเอียดหรือใกล้เคียงความเป็นจริงมากกว่าแบบแรก เพราะได้นำเอาเฉพาะหญิงที่สมรสแล้วเท่านั้นมาคำนวณ แทนที่จะเอาหญิงในวัยเจริญพันธุ์ทั้งหมด (ทั้งที่แต่งงานและยังไม่แต่งงาน) มาคำนวณเหมือนในวิธีที่ 1 ข้างต้น

อัตราการเจริญพันธุ์ที่คำนวณโดยวิธีที่ 2 นี้ ผันแปรไปตามปัจจัย 2 ประการคือ อัตราเจริญพันธุ์สมรส รายอายุ (MASFR) และสัดส่วนหญิงที่สมรสแล้วแยกตามกลุ่มอายุ (proportion married) ข้อมูลในตารางที่ 4 ข้างต้น ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า การครองโสดของหญิงในกลุ่มอายุต่าง ๆ ระหว่างปี 2503-2543 มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น กล่าวในทางกลับกันก็คือ สัดส่วนของหญิงที่สมรสแล้วในกลุ่มอายุต่าง ๆ มีแนวโน้มลดลงนั่นเอง ดังแสดงให้เห็นในตาราง 5 สัดส่วนหญิงที่สมรสในแต่ละกลุ่มอายุดังแสดงในตารางที่ 5 สามารถนำมาเป็นฐานในการคาดประมาณต่อไปว่า ในอนาคตสัดส่วนนี้จะเป็นเช่นไร ทั้งนี้ โดยใช้วิธีการหาเส้นแนวโน้มที่ลงตัวพอดี (fit curve) กับสัดส่วนสตรีที่สมรสแล้วในช่วงปี 2503-2543 ในที่นี้เราจะทำการคาดประมาณสัดส่วนสตรีที่สมรสแล้วทั่วประเทศรายกลุ่มอายุ

กลุ่มอายุ	2503	2513	2523	2533	2543
15-19 ปี	13.9	19.0	16.7	14.9	11.7
20-24 ปี	61.4	62.1	56.6	51.8	44.5
25-29 ปี	85.9	84.4	79.2	74.6	71.3
30-34 ปี	93.4	91.9	88.2	85.9	83.9
35-39 ปี	95.9	94.8	92.7	90.4	88.4
40-44 ปี	96.9	96.1	94.7	93.0	90.7
45-49 ปี	97.4	97.0	95.9	94.8	92.0

ไปอนาคตอีก 20 ปีข้างหน้า นับจาก พ.ศ. 2553 จนถึง พ.ศ. 2573

ในการหาเส้นแนวโน้มที่ลงตัวพอดี (fit curve) สำหรับสัดส่วนสตรีที่สมรสอายุนั้น พบว่า มีเส้นแนวโน้ม 2 แบบที่ค่อนข้างลงตัวพอดีกับข้อมูลที่มีอยู่ คือ แนวโน้มที่เป็นเส้นตรง (linear) และแนวโน้มที่เป็นโพลิโนเมียลฟังก์ชัน (polynomial function) ตารางที่ 6 ให้ข้อมูลเปรียบเทียบสมการทำนายสัดส่วนสตรีที่สมรสอายุ และค่าสหสัมพันธ์กำลังสอง (r^2) ของเส้นแนวโน้มทั้งสองแบบ

จากตาราง 6 จะเห็นว่าเส้นแนวโน้มทั้ง 2 แบบ มีความลงตัวกับข้อมูลที่มีอยู่ และต่างก็ให้ค่าสหสัมพันธ์กำลังสองที่สูงมากทุกกลุ่มอายุ คือ สามารถทำนายได้ร้อยละ 80 หรือมากกว่า ยกเว้นกลุ่มอายุ 15-19 ปี เท่านั้นที่ค่าสหสัมพันธ์กำลังสองของเส้นแนวโน้มแบบเส้นตรง ตาราง 6 สมการทำนายสัดส่วนสตรีที่สมรสกลุ่มอายุต่าง ๆ และค่าสหสัมพันธ์กำลังสอง (r^2)

กลุ่มอายุ	แนวโน้มเส้นตรง		แนวโน้มโพลิโนเมียลฟังก์ชัน	
	สมการทำนาย	r^2	สมการทำนาย	r^2
15-19 ปี	$y = -0.8403x + 17.759$	0.2303	$y = -1.1489x^2 + 6.0533x + 9.7162$	0.8330
20-24 ปี	$y = -4.4153x + 68.505$	0.9116	$y = -1.0730x^2 + 2.0227x + 60.994$	0.9870
25-29 ปี	$y = -3.9038x + 90.772$	0.9786	$y = -0.2063x^2 - 2.6661x + 89.328$	0.9824
30-34 ปี	$y = -2.4946x + 96.134$	0.9841	$y = 0.0185x^2 - 2.6057x + 96.264$	0.9842
35-39 ปี	$y = -1.9342x + 98.214$	0.9876	$y = -0.1507x^2 - 1.0300x + 97.159$	0.9960
40-44 ปี	$y = -1.5593x + 98.963$	0.9697	$y = -0.2323x^2 - 0.1655x + 97.336$	0.9998
45-49 ปี	$y = -1.3018x + 99.326$	0.9047	$y = -0.3335x^2 + 0.6992x + 96.991$	0.9878

มีค่าต่ำ คือเพียง 0.23 หรือสามารถทำนายได้เพียงร้อยละ 23 เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ได้พิจารณาถึงค่าที่ทำนายด้วยว่าเป็นไปได้ในโลกแห่งความเป็นจริงหรือไม่ เพื่อพิจารณาให้ชัดเจนขึ้นในประเด็นนี้ ตาราง 7 ให้ข้อมูลแสดงสัดส่วนการสมรสที่ประมาณการสำหรับอนาคต 20 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2553-2573) จากการคำนวณตามสมการทำนายทั้งสองแบบข้างต้น เพื่อเปรียบเทียบว่า แบบไหนน่าจะสอดคล้องกับโลกแห่งความเป็นจริงมากกว่ากัน

ข้อมูลในตาราง 7 แสดงว่าค่าร้อยละที่ทำนายได้จากสมการแนวโน้มแบบเส้นตรงมีความเป็นไปได้มากกว่าสมการแนวโน้มโพลิโนเมียลฟังก์ชัน กล่าวคือ แม้ว่า จะทำนายไปจนถึงปี พ.ศ. 2573 ค่าร้อยละหญิงที่สมรสที่ได้จากสมการแนวโน้มแบบเส้นตรงก็ไม่มียุคอายุใดต่ำกว่าศูนย์เลย นั่นคือ ในทุกกลุ่มอายุจะมีหญิงอย่างน้อย

ตาราง 7 ร้อยละของหญิงที่แต่งงาน ซึ่งคาดประมาณจากการใช้สมการแนวโน้มแบบเส้นตรง เปรียบเทียบกับที่ใช้สมการแนวโน้มแบบโพลิโนเมียลฟังก์ชัน จำแนกตามกลุ่มอายุ พ.ศ. 2553-2573

กลุ่มอายุ	แนวโน้มเส้นตรง			แนวโน้มโพลิโนเมียลฟังก์ชัน		
	2553	2563	2573	2553	2563	2573
15-19 ปี	12.7	11.9	11.0	4.7	-4.2	-15.4
20-24 ปี	42.0	37.6	33.1	34.5	22.6	8.5
25-29 ปี	67.3	63.5	59.5	65.9	60.6	54.8
30-34 ปี	81.2	78.7	76.2	81.3	78.9	76.6
35-39 ปี	86.6	84.7	82.7	85.6	82.6	79.3
40-44 ปี	89.6	88.1	86.5	88.0	84.8	81.1
45-49 ปี	91.5	90.2	88.9	89.2	85.5	81.2

ก็จำนวนหนึ่งที่ตั้งงาน แต่สมการทำนายของเส้นแนวโน้มแบบโพลีโนเมียลฟังก์ชันมีสัดส่วนของหญิงที่สมรสในกลุ่มอายุ 15-19 ปี ในปี 2563 และ 2573 ที่มีค่าต่ำกว่าศูนย์ สัดส่วนที่มีค่าเป็นศูนย์นั้น หมายถึงว่าไม่มีหญิงคนใดในกลุ่มอายุนั้นแต่งงานเลย ซึ่งถึงแม้จะเป็นไปได้สำหรับผู้ที่อายุยังน้อย แต่ถึงอย่างไรอัตราจะไม่ต่ำกว่าศูนย์ อัตราที่ต่ำกว่าศูนย์ หรือติดลบอย่างเช่นในกรณีกลุ่มอายุ 15-19 ปี สำหรับปี พ.ศ. 2563 และ 2573 ที่ได้จากการสมการแนวโน้มแบบโพลีโนเมียลฟังก์ชันนั้น เป็นไปไม่ได้ในโลกแห่งความจริง เพราะแม้ไม่มีใครแต่งงานเลยอัตรานั้นก็ไม่ได้ต่ำกว่าศูนย์อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ สมการแนวโน้มโพลีโนเมียลฟังก์ชันจึงไม่น่าจะเหมาะสมเท่ากับสมการแนวโน้มเส้นตรง ดังนั้น ในการวิเคราะห์ต่อไปนี้จะใช้ค่าประมาณการสัดส่วนสตรีที่สมรสที่ได้จากการสมการแนวโน้มเส้นตรง เท่านั้น (ตาราง 7)

ลำดับต่อไปเป็นการหาอัตราเจริญพันธุ์สมรส รายอายุสำหรับช่วงเวลา 20 ปีในอนาคต นับจากปี 2553-2573 เราสามารถคาดประมาณอัตรานี้ได้ โดยอาศัยข้อมูลอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุที่มีอยู่แล้วมาเป็นฐานในการคำนวณ ในที่นี้จะใช้ตัวเลขจากการสำรวจภาวะคู่มกำเนิดในประเทศไทย พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นการสำรวจระดับชาติครั้งล่าสุดเป็นฐาน ในการสำรวจ พ.ศ. 2539 อัตราเจริญพันธุ์สมรสสำหรับสตรีในกลุ่มอายุ 15-19, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44 และ 45-49 ปี มีค่าเท่ากับ 561.1, 195.3, 128.1, 71.8, 28.7, 7.0 และ 1.3 ต่อสตรีสมรส 1,000 คน ตามลำดับ (อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ และคณะ, 2539)

อัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุในอนาคตนั้น ถ้าเทียบกับอัตราในปี 2539 แล้ว อาจเป็นได้ 3 ลักษณะ คือ (1) ไม่เปลี่ยนแปลง คือเท่ากับอัตราในปี 2539 (2) เพิ่มขึ้น หรือ (3) ลดลงไปจากอัตราในปี 2539 อย่างไม่รู้ทิศทาง เนื่องจากที่ผ่านมาการศึกษาที่ชี้ว่า อัตราเจริญพันธุ์สมรสของสตรีไทยมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง (Institute of Population Studies, 1981; Kamnuansilpa and Chamrathirithong, 1985; อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ และคณะ,

2539) ในที่นี้จึงตั้งข้อสมมติให้อัตราเจริญพันธุ์สมรสในอนาคตมีการเปลี่ยนแปลงเพียง 2 ลักษณะ เมื่อเทียบกับปี 2539 คือ คงที่ (ลดลง ร้อยละ 0) และลดลงร้อยละ 1, 2, 3... ไปจนถึงร้อยละ 10 และในทุกช่วงเวลาที่คาดประมาณ กำหนดให้อัตราลดที่กำหนดนั้นเท่ากันไปตลอด ตั้งแต่ พ.ศ. 2553 จนถึง 2573

จากร้อยละของสตรีสมสรายอายุที่คาดว่าจะจะเป็นในอนาคต (ในตาราง 7) และอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุที่เรากำหนดให้ลดลงจากปี 2539 ตั้งแต่ร้อยละ 0-10 ดังกล่าวข้างต้น เราสามารถประมาณการอัตราเจริญพันธุ์รวมในอนาคต 20 ปี ข้างหน้าได้ โดยการเอาผลรวมของอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุคูณกับสัดส่วนของหญิงที่สมสรายอายุ แล้วคูณด้วย 5 (กรณีแบ่งกลุ่มอายุละ 5 ปี) [TFR = (MASFR) * (proportion married)] ผลการคาดประมาณให้ไว้ในตาราง 8

จากตาราง 8 จะเห็นว่า ถ้าอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุในอนาคตยังคงเท่ากับอัตราที่ได้จากการสำรวจล่าสุด ในปี 2539 (ลดลงร้อยละ 0) ตลอดระยะเวลาที่คาดประมาณ และสัดส่วนการสมรสเป็นไปตามที่คาดประมาณได้ (แนวโน้ม เส้นตรง ในตาราง 7) อัตราเจริญพันธุ์รวมในปี พ.ศ. 2553 จะเท่ากับ 1.7 อัตราจะลดลงเป็น 1.6 ในปี 2563 และ 1.4 ในปี 2573

ถ้าอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุลดลงจากปี 2539 ระหว่างร้อยละ 1-6 อัตราเจริญพันธุ์รวมในปี 2553 จะทรงตัวอยู่ที่ 1.6 แต่จะลดต่ำลงไปอีกเล็กน้อย ในปี 2563 และ 2573 โดยจะลดลงระหว่าง 0.1-0.4 ขึ้นอยู่กับว่าอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุจะลดลงเท่าใดเมื่อเทียบกับในปี 2539 เช่น ถ้าลดลงถึงร้อยละ 6 อัตราเจริญพันธุ์รวมในปี 2563 เป็น 1.4 และในปี 2573 จะเป็น 1.2

แต่ถ้าอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุในทุก ๆ ช่วง ลดลงต่ำกว่าในปี 2539 ร้อยละ 7, 8, 9 และ 10 อัตราเจริญพันธุ์รวมในปี 2553 จะเท่ากับ 1.5 แต่ในอีก 10 ปี หลังจากนั้น (2563) จะเป็น 1.3 และในปี 2573 จะลดลงไปอีกเป็น 1.2 (ถ้าอัตราเจริญพันธุ์สมสรายอายุต่ำกว่าปี 2539 ร้อยละ 7) และเป็น 1.1 (ถ้าอัตราเจริญพันธุ์สมรส

ตาราง 8 อัตราเจริญพันธุ์รวม (TFR) ที่คาดประมาณ พ.ศ. 2553-2573

ร้อยละอัตราเจริญพันธุ์สมรสรายอายุที่ลดต่ำกว่าปี 2539	อัตราเจริญพันธุ์รวมที่คาดประมาณ		
	2553	2563	2573
0	1.7	1.6	1.4
1	1.6	1.5	1.4
2	1.6	1.5	1.4
3	1.6	1.5	1.3
4	1.6	1.4	1.3
5	1.6	1.4	1.2
6	1.6	1.4	1.2
7	1.5	1.3	1.2
8	1.5	1.3	1.1
9	1.5	1.3	1.1
10	1.5	1.3	1.1

รายอายุต่ำกว่าปี 2539 ร้อยละ 8, 9, หรือ 10)

คำถามมีว่า อัตราเจริญพันธุ์รวมที่คาดประมาณนี้ใกล้เคียงความจริงในเรื่องภาวะเจริญพันธุ์รวมไทยเพียงใด คำตอบที่ชัดเจนไม่อาจเป็นไปได้จากข้อมูลเท่าที่มีอยู่ในการวิเคราะห์นี้ แต่เราอาจอนุมานคำตอบแบบกว้าง ๆ จากหลักฐานแวดล้อมอื่นได้บางส่วนเท่านั้น โดยการเปรียบเทียบอัตราที่ได้จากการคาดประมาณนี้ กับอัตราในเรื่องเดียวกันที่คำนวณโดยแหล่งที่เชื่อถือได้อื่น ในที่นี้จะเปรียบเทียบกับตัวเลขการคาดประมาณของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งเป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญแหล่งหนึ่งในทางประชากรศาสตร์ของประเทศไทย อัตราเจริญพันธุ์รวมที่คำนวณโดยสถาบันดังกล่าวนี้ พบว่าในปี 2551 อยู่ที่ 1.5 (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2551) แต่จากการคาดประมาณของเราในการวิเคราะห์นี้ อัตราเจริญพันธุ์รวม ที่ 1.5 จะเกิดขึ้นเร็วที่สุดก็ในปี 2553 เมื่ออัตราเจริญพันธุ์สมรสรายอายุต่ำกว่าในปี 2539 ตั้งแต่ร้อยละ 7 ขึ้นไป นั่นคือ ชำกว่าอัตราที่คำนวณโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม 2 ปี ซึ่งก็อาจจะถือได้ว่าใกล้เคียง แต่ถ้าอัตราเจริญพันธุ์สมรสรายอายุลดลงน้อยกว่านี้ (ระหว่างร้อยละ 1-3) อัตราเจริญพันธุ์รวมที่ 1.5 จะเกิดขึ้นในอีก 10 ปี ข้างหน้า คือในปี 2563 ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะ แม้ในปี 2551 อัตรานี้ก็อยู่ที่ 1.5 แล้ว อีก 10 ปี

ข้างหน้า (2563) อัตราน่าจะต่ำลงมากกว่านี้ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า อัตราเจริญพันธุ์รวมที่คาดประมาณได้จากการวิเคราะห์นี้ จะใกล้เคียงความจริงก็ต่อเมื่อ อัตราเจริญพันธุ์สมรสรายอายุของหญิงไทยลดลงต่ำกว่าในปี 2539 ร้อยละ 7 หรือมากกว่านั้น

อภิปรายผล

การวิเคราะห์ข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2503-2543 ได้แสดงให้เห็นแบบแผนและการเปลี่ยนแปลงของการแต่งงานในประเทศไทย ตลอดช่วงเวลา 40 ปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นชัดเจนหลังปีสำมะโนฯ 2523 ในมิติสำคัญ 2 มิติ คือ ในด้านเวลาหรืออายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส และในด้านความแพร่หลายของการสมรสในกลุ่มอายุต่างๆ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่า จากปี 2503 ถึง 2543 คนไทยแต่งงานเมื่ออายุสูงขึ้น การแต่งงานที่เกิดขึ้นหลังวัยเบญจเพสไปแล้วมีสัดส่วนสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดช่วงเวลา 40 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2543 อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายไทยสูงขึ้นจากประมาณ 25 ปี เป็น 27 ปี และของหญิงเพิ่มจากประมาณ 22 ปี เป็น 24 ปี โดยมีช่วงห่างอายุชายและหญิงประมาณ 2-3 ปี อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพมหานครสูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่นๆ ขณะที่ภาคตะวันออกเฉียง

เจียงเหนือมีอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสต่ำที่สุด

ผลการวิเคราะห์ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ในทุกกลุ่มอายุ มีสัดส่วนผู้ที่ยังครองโสดเพิ่มขึ้น แสดงว่าคนไทยชะลอการแต่งงานกันมากขึ้น พร้อมกันนั้นสัดส่วนผู้ที่ครองโสดถาวร อายุที่สูง (45-49 ปี) ก็เพิ่มขึ้นด้วย โดยเฉพาะในกลุ่มประชากรหญิง ซึ่งมีสัดส่วนที่ครองโสดถาวรสูงกว่าชาย กรุงเทพมหานครมีสัดส่วนชาย-หญิงที่ครองโสดถาวร สูงที่สุด (สูงกว่าสัดส่วนของทั้งประเทศกว่า 1 เท่าตัว) และสัดส่วนนี้ต่ำที่สุดอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าในระดับประเทศสัดส่วนผู้ครองโสดถาวรจะยังไม่สูงนัก แต่การเพิ่มขึ้นก็เห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา

สาเหตุของการชะลอการแต่งงาน รวมถึงการครองโสดถาวร อาจเกี่ยวกับปัจจัยหลายอย่าง ปัจจัยสำคัญอาจเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้คนเปลี่ยนค่านิยมและวิถีการดำเนินชีวิต (life style) นักประชากรศาสตร์หลายท่านได้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงในการแต่งงานก็เหมือนกับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องภาวะเจริญพันธุ์ นั่นคือเป็นสิ่งที่ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงปัจจัยภายนอกอื่นๆ เฉพาะอย่างยิ่งคือปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การศึกษาที่ผ่านมามีจะอธิบายการชะลอแต่งงานและการครองโสดว่า เนื่องมาจากการที่คนได้รับการศึกษามากขึ้น ทำให้มีทัศนคติต่อครอบครัวที่ต่างไปจากเดิมและมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางสังคม (Jones, 2004; Smith, 1980) อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลของการที่คนมีความทันสมัยมากขึ้น

ขณะเดียวกันปัจจัยด้านประชากร คือความไม่สมดุลกันของจำนวนประชากรเพศชายและหญิง ก็อาจมีผลต่อการแต่งงานด้วย แม้ว่าอาจจะยังไม่มีการศึกษาจากข้อมูลเชิงประจักษ์ในเรื่องนี้อย่างจริงจังก็ตาม มีการตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากจำนวนประชากรหญิงในปัจจุบันมีมากกว่าเพศชาย (ในสภาวะปกติประชากรหญิงจะมีมากกว่าชายเล็กน้อยอยู่แล้ว) ความไม่สมดุลของจำนวนประชากรชายกับหญิงนี้อาจนำไปสู่ภาวะที่หญิงจำนวนหนึ่งหาคู่แต่งงานที่

เหมาะสมไม่ได้ และยังผลให้มีหญิงที่ยังครองโสดอยู่จำนวนมากกว่าชาย มีการวิเคราะห์เมื่อไม่นานมานี้ พบว่าในปี 2551 ประชากรหญิงวัยแรงงาน (อายุ 15-59 ปี) มากกว่าชาย 569,000 คน การคาดประมาณไปในปี 2558 ซึ่งว่าความไม่สมดุลของจำนวนประชากรหญิง-ชายจะมีมากขึ้นไปอีก คือหญิงจะมากกว่าชาย 578,000 คน เมื่อมีหญิงมากกว่าชายค่อนข้างมากเช่นนี้ “ย่อมมีผลต่อตลาดการแต่งงาน หรือโอกาสการจับคู่แต่งงานระหว่างหญิงกับชาย กล่าวคือ เมื่อมีผู้ชายน้อย ผู้หญิงก็หาคู่ได้ยากขึ้น โอกาสที่ผู้หญิงจะอยู่เป็นโสดไม่ได้แต่งงานก็จะยิ่งมากขึ้นตามไปด้วย” (ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ปัทมาว่าพัฒนางศ์, 2551, 13)

นอกจากนี้ เนื่องจากในการจับคู่แต่งงานนั้นทั้งชายและหญิงต่างก็ “เลือก” ที่จะจับคู่กับคนที่ตนพึงพอใจเท่านั้น ข้อนี้เป็นปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ ตลาดการแต่งงาน “ขาดสภาพคล่อง” และอาจมีผลทำให้ผู้ที่อยู่ในข่ายจะแต่งงาน ส่วนหนึ่งต้องชะลอการแต่งงานของตนไว้ หรือแม้กระทั่งอาจจะตัดสินใจไม่แต่งงานอย่างถาวร (ครองโสดถาวร) เลยก็ได้ ทั้งนี้ เพราะในการเลือกคู่แต่งงานนั้น ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายไม่ได้รับความพึงพอใจ ก็ยากที่การแต่งงานจะเกิดขึ้นได้

ในการเลือกคู่ นั้น คนทั่วไปมักจะใช้ทั้งความต้องการส่วนตัวและค่านิยมทางสังคมวัฒนธรรมเป็นกรอบอ้างอิง เช่น หญิงนิยมที่จะเลือกชายที่อายุมากกว่าหรือเท่ากับตน และนิยมเลือกชายที่มีการศึกษาเท่ากับหรือสูงกว่าตน เป็นต้น ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงความพึงพอใจในด้านรูปร่างหน้าตา และคุณสมบัติอื่น ๆ ซึ่งก็มีส่วนในการตัดสินใจแต่งงานหรือไม่แต่งงานด้วย ไม่มากนักน้อย ข้างฝ่ายชายก็มีกรอบการเลือกของตนเช่นเดียวกัน ยิ่งเลือกมาก การแต่งงานก็ยิ่งมีโอกาสเกิดขึ้นช้า และเมื่อมีความไม่สมดุลกันของจำนวนประชากรหญิงและชายเป็นปัจจัยเสริมเข้ามาอีก อาจทำให้ตลาดการแต่งงานยิ่ง “ขาดสภาพคล่อง” มากขึ้น คนไทยในทศวรรษต่อไปนี้อาจชะลอการแต่งงานออกไปมากขึ้น ขณะที่อีกส่วนหนึ่งก็อาจจะพอใจที่จะครองโสดอย่างถาวร

ผลการวิเคราะห์อีกส่วนหนึ่งในการศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าในอีก 20 ปีข้างหน้า สัดส่วนประชากรหญิงที่สมรสจะลดลง เช่น ในปี 2573 คาดว่าสตรีในกลุ่มอายุ 45-49 ปีที่แต่งงานจะมีประมาณร้อยละ 89 เท่านั้น นั่นแปลว่าที่เหลือคือร้อยละ 11 จะเป็นผู้ครองโสดถาวร ส่วนอัตราเจริญพันธุ์รวมในอนาคตอีก 20 ปีข้างหน้า ผลการวิเคราะห์ได้ชี้ให้เห็นอัตราเจริญพันธุ์รวมที่น่าจะเป็นเมื่ออัตราเจริญพันธุ์สมรสอายุได้ลดต่ำกว่าอัตราในปี 2539 ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ร้อยละ 0 ถึงร้อยละ 10 แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอัตราเดียวกันที่คำนวณโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดลแล้วพบว่า อัตราคาดประมาณที่น่าจะใกล้เคียงความจริงคืออัตราที่คาดประมาณจากข้อสมมติว่า อัตราเจริญพันธุ์สมรสอายุของหญิงไทยได้ลดลงต่ำกว่าในปี 2539 อย่างน้อยร้อยละ 7 หรือมากกว่านั้น

ในอนาคต แบบแผนภาวะสมรสและภาวะเจริญพันธุ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เป็นเรื่องยากที่จะพยากรณ์ แต่เนื่องจากทั้งสองอย่างนี้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เราอาจจะคาดได้ว่า ถ้าแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างที่เรารู้ในปัจจุบันจะดำเนินต่อไปในอนาคต ภาวะสมรสของชาย-หญิงไทยก็อาจจะเปลี่ยนไปในทิศทางที่คนจะแต่งงานช้าลง การครองโสดถาวรจะเพิ่มต่อไปเรื่อย ๆ ขณะที่ภาวะเจริญพันธุ์ก็อาจจะลดต่ำต่อไป แต่การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคตนั้นอาจจะช้าลง เนื่องจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็ได้ลดลงต่ำมากแล้ว

กิตติกรรมประกาศ

การวิเคราะห์นี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และได้รับอนุญาตให้ใช้ข้อมูลสำมะโนประชากร พ.ศ. 2503, 2513, 2523, 2533 และ 2543 จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ

ภาคผนวก

การคำนวณอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส (SMAM)

การคำนวณหาอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส ในทางประชากรศาสตร์ใช้สูตรการคำนวณต่อไปนี้

$$SMAM = \frac{1500 + 5 \left(\sum_{x=15}^{50} S_x \right) (50S_{50})}{100 S_{50}}$$

โดยที่:

$5S_x$ คือ ร้อยละของประชากรที่เป็นโสดในแต่ละกลุ่มอายุ (ในที่นี้คือกลุ่มอายุละ 5 ปี)

$5 \left(\sum_{x=15}^{50} S_x \right)$ คือ จำนวนปีที่ประชากรทั้งหมดในทุกกลุ่มอายุ ตั้งแต่อายุ 15-49 ปี มีชีวิตอยู่ในสถานภาพโสด (คูณด้วย 5 เพราะเป็นกลุ่มอายุ 5 ปี)

S_{50} คือ ร้อยละของประชากรที่แต่งงานเมื่ออายุ 50 ปี หาได้จากการเอาสัดส่วนผู้ที่แต่งงานแล้วในกลุ่มอายุ 45-49 ปี และกลุ่มอายุ 50-54 ปี รวมกัน แล้วหารด้วย 2

$50S_{50}$ คือ จำนวนปีที่ประชากรทั้งหมดที่แต่งงานเมื่ออายุ 50 ปี มีชีวิตอยู่ในสถานภาพโสด

1500 คือ จำนวนปีที่บุคคลอายุ 0-15 ปี มีชีวิตอยู่ในสถานภาพโสด โดยที่ถือว่าทุกคน หรือร้อยละ 100 ในกลุ่มอายุนี้เป็นโสดทั้งหมด

เอกสารอ้างอิง

ปราโมทย์ ประสาทกุล. (2543). ประชากรศาสตร์: สารัตถศึกษาเรื่องประชากรมนุษย์. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปราโมทย์ ประสาทกุล และ บัทยา ว่าพัฒนางศ์. (2551). ความไม่สมดุลของประชากรชายและหญิงในประเทศไทย. ใน กฤตยา อาชวนิจกุล และ กัญญา ตั้งชลทิพย์ (บรรณาธิการ), ประชากรและสังคม 2551: มิติ "เพศ" ในประชากรและสังคม หน้า 4-16. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ภัสสร ลิมานนท์. (2548). ฤๅ ... ชีวิตแต่งงานกำลังหมด
ความหมาย? สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภาวะ
สมรสในเอเชีย. วารสารประชากรศาสตร์, 21(2), 1-16.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี (ม.ป.ป.).
รายงานสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2503.
กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ (ทั่วราชอาณาจักรทุกภาค และทุกจังหวัด).
- _____. (ม.ป.ป.). รายงานสำมะโนประชากรและเคหะ
พ.ศ. 2513. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ
(ทั่วราชอาณาจักรทุกภาค และทุกจังหวัด).
- _____. (ม.ป.ป.). รายงานสำมะโนประชากรและเคหะ
พ.ศ. 2523. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ
(ทั่วราชอาณาจักรทุกภาค และทุกจังหวัด).
- _____. (ม.ป.ป.). รายงานสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ.
2533. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ (ทั่วราชอาณาจักรทุกภาค และทุกจังหวัด).
- _____. (ม.ป.ป.). รายงานสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ.
2543. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ (ทั่วราชอาณาจักรทุกภาค และทุกจังหวัด).
- _____. (ม.ป.ป.). รายงานเชิงวิเคราะห์ฉบับที่ 4 ภาวะสมรส
ของประชากรไทย สำมะโนประชากรและเคหะ
พ.ศ. 2523. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- _____. (ม.ป.ป.). รายงานเชิงวิเคราะห์ฉบับที่ 4 ภาวะสมรส
ของประชากรไทย สำมะโนประชากรและเคหะ
พ.ศ. 2533. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. (2547). ศัพทานุกรมการวิจัย
ทางประชากรและสังคม. นครปฐม: สถาบันวิจัย
ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- _____. (2551). สารประชากร มหาวิทยาลัยมหิดล,
17(กรกฎาคม).
- อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, วรชัย ทองไทย
และฟิลิป เกสท์. (2539). การสำรวจภาวะคุมกำเนิด
ในประเทศไทย พ.ศ.2539. นครปฐม: สถาบันวิจัย
ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Chamrathirong, A. (1978). **Thai Marriage Patterns:
An Analysis of the 1970 Census Data.**
Bangkok: Institute for Population and Social
Research, Mahidol University.
- _____. (1980). **Nuptiality in Thailand: A cross-
sectional analysis of the 1970 Census.**
Paper of the East-West Center Population
Institute, (November).
- _____. (1984). **Perspectives on the Thai Marriage.**
Bangkok: Institute for Population and Social
Research, Mahidol University.
- Chamrathirong, A., Morgan, S. P. and Rindfuss, R.
R. (1988). Living Arrangements and Family
Formations. **Social Forces**, 66(4):926-950.
- _____. (1986). **When to Marry and Where to Live?
A Sociological Study of Post-Nuptial
Residence and Age of Marriage Among
Central Thai Women.** Bangkok: Mahidol
University.
- Chamrathirong, A. and Pejaranonda, C. (1985).
**Nuptiality: 1980 Population and Housing
Census.** Bangkok: National Statistical Office.
- Chyovan, N. (1989). Marriage Registration among Thai
Women. In **Health and Population Studies
based on the 1987 Thailand Demographic
and Health Survey** (pp.205-221). Bangkok:
The Population Council and Institute of
Population Studies, Chulalongkorn
University,
- Cherlin, A. and Chamrathirong, A. (1986). **Variations
in Marriage Patterns in Central Thailand.**
IPSR Publication, No.109. Institute for
Population and Social Research, Mahidol
University.

- Guest, P. and Varangrat, A. (1996). **Marriage: The Forgotten Component of Fertility Change.** Paper presented at the Thai Population Association Symposium, 21-22 November 1996, Bangkok.
- Guest, P. and Tan, J.E. (1994). **Transformation of Marriage Patterns in Thailand.** IPSR Publication, No.176. Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Institute of Population Studies. (1981). **A preliminary report of the National Survey of Fertility, Mortality and Family Planning in Thailand, 1979.** Paper no.39. Bangkok: Institute of Population Studies, Chulalongkorn University.
- Jones, Gawin W. (2004). Not "When to Marry" But "Whether to Marry": The Changing Context of Marriage Decision in East and Southeast Asia. In G.W.Jones and K.Rmadas (Eds.), **(Un)tying the Knot: Ideal and Reality in Asian Marriage.** Singapore: Asia Research Institute, National University of Singapore.
- Kamnuansilpa, Peerasit, and Aphichat Chamrathirong. (1985). **Contraceptive Use and Fertility in Thailand: Results from the 1981 Contraceptive Prevalence Survey.** Bangkok: National Institute of Development Administration and Institute for Population and Social Research.
- Knodel, J. and Chayovan, N. (1992). Do Thai newlywed really live separately? **Social Forces**, 71(2), 513-518.
- Limanonda, B. (1983). **Marriage Patterns in Thailand: Rural-Urban Differentials.** Paper No.44. Institute of Population Studies, Bangkok.
- Limanonda, B. (1994). Family Formation in Rural Thailand: Evidence from the 1989-90 Family and Household Survey. In Cho, L.J. and Yada, M. (Eds.), **Tradition and Change in the Asian Family** (pp.383-400). East-West Center: Honolulu.
- Pramualratana A., Havanon, N. and Knodel, J. (1985). Exploring the normative basis for age in marriage in Thailand: An example from focus group research. **Journal of Marriage and the Family**, 47(1), 203-10.
- Smith, P.C. (1980). Asian Marriage Patterns in Transition. **Journal of Family History**, 5(1), 58-96.
- Smith, P. C. (1983). The Impact of Age at Marriage and Proportions Marrying on Fertility. In R.A. Bulatao and R.D. Lee (Eds.), **Determinants of Fertility in Developing Countries**, Vol. 2: Fertility Regulation and Institutional Influences (pp. 473-531). New York, NY: Academic Press.
- Tan, Joo-Ean. (1993). **The Effect of Social Transformations on Regional Variations in Thai Celibacy: 1970-1990.** University of Washington: Seattle Population Research Center Working Paper, No.93-14.
- Varangrat, A. (1997). **Nuptiality Transition in Thailand.** Paper presented at the Thai Population Association Symposium, Bangkok, 20-21 November 1997.
- Varangrat, A., Sethaput, C. and Boonchaiwattana, J. (1999). **Attitude towards Marriage among Thai Youth.** Paper presented at the Population Association of America, Marriot Marquis, New York, 24-27 March 1999.

Williams, L., Guest, P. and Varangrat, A. (2006). Early 40s and Still Unmarried: A Continuing Trend in Thailand. **International Journal of Comparative Sociology**, 47(2), 83-116.

Xenos, P. and Gultiano, S. A. (1992). **Trends in Female and Male Age at Marriage and Celibacy in Asia**. Paper of the Program on Population, No.120. East-West Center, Honolulu, Hawaii.